

Joseph Dan

History of Jewish Mysticism and Esotericism

Ancient Times

I

The Zalman Shazar Center for Jewish History
Jerusalem

The Publication of this book was made possible by grants from
Arcadia (formerly Lisbet Rausing Charitable Fund)
The Ministry of Science, Culture and Sport – Culture and Art Administration

ISBN 978-965-227-246-1

Catalogue No. 185-569

© Copyright by The Zalman Shazar Center for Jewish History, Jerusalem

Printed in Israel, 2008

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopy, recording or any information storage or retrieval system, without permission in writing from the publisher.

Typesetting: The Zalman Shazar Center

Printing: 'Graphit' Press Ltd., Jerusalem

Table of Contents

Volume I

Preface	11
Introduction: The Thematic and Chronological Boundaries and the Structure of the Study	15
I. The Middle Ages 27 II. The Early Circles of Kabbalists 30	
Chapter One: History and Historiography of Jewish Mysticism	33
I. The Need for a History of Mysticism and Esotericism 33	
II. Between History and Faith 35 III. Between History and “Comparative Religion” 39	
IV. “Religion”, “Law” and “Language” 42 V. The Temptations of Apologetics 47	
VI. “External Influences”: Hellenism, Islam and Modernity 50	
VII. The Complexity of Contacts with Christianity 53	
VIII. Mysticism: The Contingental Approach 55	
 The Beginnings of Esotericism and Mysticism in the Second Temple Period	
Chapter Two: The “End of Prophecy” and Its Impact on the History of Jewish Thought	67
I. The Problem of “Beginning” 67	
II. The Traditions Concerning the End of Prophecy 68	
III. Why did Prophecy End? The Scholarly Debate 70	
IV. Religious Authority and the Language of Prophecy 76	
V. Responses to the Absence of Prophecy 78	
VI. The End of Prophecy and the Biblical Canon 82	
VII. Pseudepigraphy 86	
VIII. Divine Revelations and the “Bat Kol” 89	
IX. Autonomous Revelation: Rationalism 93	
X. Esoteric Tradition: The <i>Kabbalah</i> 95	

Chapter Three: The Period of the Second Commonwealth and Hellenistic Civilization: New Worlds	102
<p style="margin-left: 40px;">I. Esotericism in Jewish Culture in the Second Commonwealth Period 102 II. The Study of Judaism in the Hellenistic Period 104 III. The Names of God and the Names of the Angels 109 IV. The Celestial World and the Next World 113 V. Apocalyptic Literature and Messianism 118 VI. Spiritual Ascensions and Journeys to the Celestial Realms 122 VII. Dualism and the Powers of Evil 123 VIII. Summary 125</p>	
Chapter Four: The Septuagint and the Change in the Concept of God	128
<p style="margin-left: 40px;">I. Is the Septuagint the Bible? 128 II. <i>The Letter of Aristeas</i> 130 III. The Message of the Letter and the Biblical Canon 133 IV. The Septuagint as Divinely Inspired Exegesis 136 V. The Names of God in the Septuagint 140 VI. Jewish Attitudes towards the Septuagint 144 VII. Between Semantic and Semiotic Texts 147</p>	
Chapter Five: Angels in Pseudepigraphic Literature, the Dead Sea Scrolls and Early Christianity	152
<p style="margin-left: 40px;">I. The Names of Angels in the Hellenistic Period 152 II. Characteristics and Functions of Angels 157 III. Angels, the Devil and the Divine Chariot in the <i>Book of Adam and Eve</i> 160 IV. The “Prayer of Joseph”, the Angel Israel and the Image of Jacob 167 V. Angels and Prayer in the Dead Sea Scrolls 171</p>	
Chapter Six: The Beginnings of Apocalyptic Literature in the Pseudepigrapha, The Dead Sea Scrolls and Early Christianity	181
<p style="margin-left: 40px;">I. The Meanings of “Apocalypse” 181 II. Enoch Literature, the Celestial World and the Throne of Glory 186 III. The Book of Daniel 189 IV. The Apocalypse of the Beasts, The Book of Jubilees and the War of the Sons of Light 194 V. The Vision of Ezra 196 VI. The Apocalypse of Abraham 198 VII. The Apocalypse in the Testament of Moses 199</p>	

- VIII. The Apocalypse of Elijah 202 IX. The Vision of Baruch 204
X. The Apocalypse of John 209

Chapter Seven: Enoch, Fallen Angels and the Beginning of the Concept
of Evil 219

- I. Enoch Son of Jared and Early Enoch Literature 219 II. The Book of
Watchers and the Powers of Evil 223 III. The Struggle Against Evil
Powers 226 IV. Fallen Angels as Humans 229 V. Allegorical
Conceptions of the Fallen Angels 233 VI. The Roots of Evil and Its
Characteristics 235 VII. Shemhaza, Azael, Sataniel, Blial, Mastema 242

**Esotericism and Mysticism in Talmudic and
Midrashic Literature**

Chapter Eight: Midrash – Divine Presence in Language and Text 253

- I. The Uniqueness of Midrash 253 II. The Midrash as a Problem 254
III. Midrash and Exegesis 260 IV. Christian Exegesis 262 V. “The
Ways of the Aggadah” 265 VI. What is not a Midrash? 266
VII. Midrash and the Conception of Divine Language 269 VIII. Midrash
and Prophecy 274 IX. Midrash and Divine Law 276 X. Midrash: “The
Medium is the Message” 278 XI. Jewish and Christian Languages 284
XII. The Denial of the Disciplines 285

Chapter Nine: The Sages Who Entered the *Pardes* and the Beginning
of Jewish Esotericism 290

- I. History of the Study of the *Pardes* Narrative 290 II. Analysis of the
Sources and Defining the Problem 298 III. Rabbi Akiva, Origen and the
Song of Songs 304 IV. Alternative Interpretations 312

Chapter Ten: The Problem of “Gnosticism” and Its Relation to the
History of Jewish Mysticism 319

- I. Gnosis and the Legend of the “Third Religion” 319 II. Critical

Approaches and New Conceptions 326 III. Gnostics, Mandaeans and Manichaeans 330 IV. Are there Characteristics Common to “Gnostic” Writings? 338 V. Gnosticism and Judaism 342 VI. The Evil Demiurge 348 VII. Yaldabaoth and the Relationship between the God of Israel and the Gnostic Demiurge 350

Chapter Eleven: The *Shekhinah* and the Concept of God in Rabbinic Literature 362

I. The *Shekhinah*: “Myth” and “Symbol” 362 II. Two Languages Describing God 364 III. The *Shekhinah* Replacing the Temple 370 IV. Israel and the *Shekhinah*, the Exile of the *Shekhinah* 373 V. The *Shekhinah* in the Works of the “Descenders to the Chariot” 377 VI. The Ascension of the *Shekhinah* in the Third Book of Enoch 378

General Bibliographic Abbreviations 389

Volume II

Chapter Twelve: The Creation Narrative in Rabbinic Literature: Hagiga Chapter Two 401

Chapter Thirteen: Messianism in Rabbinic Literature: *Perek Helek* in Sanhedrin 432

Chapter Fourteen: Magic and Demonology in Rabbinic Literature 474

Chapter Fifteen: Satanic Figures in Rabbinic Literature 506

Esoteric Literature in the Talmudic Period: Theological, Mystical and Cosmogonical Treatises

Chapter Sixteen: *Sefer Yezira* in the History of Jewish Thought 545

Chapter Seventeen: The Doctrine of Creation and the *Sefirot* in *Sefer Yezira* 580

Chapter Twenty: The “Descenders to the Chariot” and the Beginning of Jewish Mysticism 678

Chapter Twenty One: Sectarian Characteristics of Ancient Hebrew Mysticism	716
Chapter Twenty Two: The Narrative of the Ten Martyrs: Martyrology and Mysticism	744
Chapter Twenty Three: The Divine Pleroma	777
General Bibliographic Abbreviations	809

Volume III

Chapter Twenty Four: The Highest Divine Realms	821
Chapter Twenty Five: Angelic and Divine Powers	854
Chapter Twenty Six: The First Treatise on the Nature of God – <i>The Shiur Komah</i>	887
Chapter Twenty Seven: The Gate to the Sixth Palace and the Dangers of the Mystical Ascension	917
Chapter Twenty Eight: The Songs of the Mystics	945
Chapter Twenty Nine: <i>Sefer Zerubavel</i> – Apocalypse and Messianic Vision	998
Chapter Thirty: “The Alphabet of Rabbi Akiva” and the New Conception of Language	1028
Chapter Thirty One: <i>Sefer ha-Razim</i> : Angelology, Cosmology and Magic	1060
Chapter Thirty Two: Magic in <i>Hekhalot</i> and <i>Merkavah</i> Literature	1093
Chapter Thirty Three: The Secret of Genesis in Late Antiquity: <i>Seder Rabba di-Bereshit</i>	1123
Chapter Thirty Four: Cosmogonical Systems in Late Midrashic Works On the Threshold of the Middle Ages	1148
General Bibliographic Abbreviations	1191
Indices	1195

יוסף דן

תולדות תורת הסוד העברית

העת העתיקה

כרך ראשון

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל

ירושלים

המערכת המדעית

פרופ' ירחמיאל כהן (יו"ר), פרופ' דוד אסף, מר צבי יקותיאל, פרופ' גדעון פוקס, פרופ' שמואל פיינר,

ד"ר אמנון רוזנקר וצקיין

מרכז המערכת: מעין אבינר-רבהון

עוזרת מחקר: נעמה בן שחר

עריכה לשונית: ישראל חוני

הפקה והבאה לדפוס: יחזקאל חובב

ספר זה יוצא לאור בסיוע

קרן ארקדיה, לונדון

משרד המדע, התרבות והספורט – מינהל התרבות והאמנויות

ציור העטיפה: מתוך "חלונות ארדון", בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים

צלם: רן יעיש, גאמא עיצובים

מסת"ב 1-246-227-965-978

מספר קטלוגי 185-569

© כל הזכויות שמורות למרכז ולמנן שור לתולדות ישראל, תשס"ט

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד: מרכז ולמנן שור

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ

כולם בירושלים

התוכן

כרך ראשון

- 11 פתח דבר
- 15 הקדמה: התחום הענייני והכרונולוגי של הספר ומבנהו
א. ימי הביניים והזמן החדש 27 ב. חוגי המקובלים הראשונים 30
- 33 פרק ראשון: ההיסטוריה וההיסטוריוגרפיה של תורת הסוד
א. העדרה של היסטוריה של תורת הסוד 33 ב. בין היסטוריה לאמונה 35
ג. בין היסטוריה ל"דת השוואתית" 39 ד. דת, חוק, לשון והיסטוריה 42 ה. מבוכי
מבוכי האפולוגטיקה 47 ו. "השפעות חיצוניות" – הלניזם, אסלאם ומודרניות 50
ז. הפרובלמטיקה של היחס לנצרות 53 ח. תורת הסוד ומיסטיקה 55

שורשיה של תורת הסוד בספרות הבית השני

- 67 פרק שני: סוף הנבואה ומשמעותו לתולדות המחשבה היהודית
א. בעיית ה"ראשית" 67 ב. המסורת על סוף הנבואה 68 ג. מדוע
פסקה הנבואה – הדיונים בספרות המחקר 70 ד. הסמכות הדתית ולשון
הנבואה 76 ה. התגובות להעדר הנבואה 78 ו. סוף הנבואה והקנון 82
ז. הפסודו-אפיגרפיה 86 ח. גילויים עליונים ובת קול 89 ט. התגלות פנימית –
הרציונליזם 93 י. מסורת סוד – הקבלה 95
- 102 פרק שלישי: תקופת הבית השני והעידן ההלניסטי – עולמות חדשים
א. "תורת הסוד" בתקופת הבית השני 102 ב. חקר היהדות בתקופה
ההלניסטית 104 ג. שמות האלהות ושמות המלאכים 109 ד. העולם העליון
והעולם הבא 113 ה. אפוקליפטיקה ומשיחיות 118 ו. התעלות ומסע לעולם
העליון 122 ז. דואליזם וכוחות הרע 123 ח. סיכום 125

128 פרק רביעי: הספטואגינטה (תרגום השבעים) והתמורה בתפיסת האלהות

א. האם הספטואגינטה היא התנ"ך? 128 ב. "אגרת אריסטיאס" 130 ג. בעיית תכליתו של החיבור והתגבשות הקנון 133 ד. הספטואגינטה כפירוש בהשראה אלהית 136 ה. שמות האל בספטואגינטה 140 ו. יחסה של היהדות לספטואגינטה בעת העתיקה 144 ז. בין טקסט סמיוטי לטקסט סמנטי 147

152 פרק חמישי: מלאכים בספרות האפוקליפטית, במגילות הגנוזות ובנצרות הקדומה

א. המלאכים ושמותיהם בספרות התקופה ההלניסטית 152 ב. תכונותיהם ותפקידיהם של המלאכים 157 ג. מלאכים, שטן ומרכבה בספר אדם וחווה 160 ד. "תפילת יוסף", המלאך ישראל ודמותו של יעקב 167 ה. המלאכים והתפילה – שירות עולת השבת 171

פרק שישי: ראשיתה של האפוקליפטיקה – הספרות החיצונית, מגילות קומראן

181 והנצרות הקדומה

א. משמעויותיו של המונח "אפוקליפטיקה" 181 ב. ספר חנוך, העולם העליון וכסא הכבוד 186 ג. ספר דניאל 189 ד. האפוקליפסה של החיות, ספר היובלים ומלחמת בני אור 194 ה. חזון עזרא 196 ו. האפוקליפסה של אברהם 198 ז. האפוקליפסה בצוואת משה 199 ח. האפוקליפסה של אליהו 202 ט. חזון ברוך 204 י. האפוקליפסה של יוחנן 209

219 פרק שביעי: חנוך, הנפילים וראשיתה של תורת הרע

א. חנוך בן ירד וספרות חנוך הקדומה 219 ב. ספר העירים ותפיסת כוחות הרע 223 ג. המאבק נגד כוחות הרע 226 ד. הנפילים ובני האדם 229 ה. מעשה הנפילים כציור אלגורי 233 ו. שורשיו ומאפייניו של הרע בעולם העליון 235 ז. שמחזי, עזאל, שטניאל, בליעל, משטמה 242

תורת הסוד בספרות התלמודית והמדרשית

253 פרק שמיני: מדרש – הנוכחות האלהית בלשון ובכתוב

א. ייחודו של המדרש 253 ב. המדרש כבעיה 254 ג. מדרש ופרשנות 260 ד. הפרשנות הנוצרית 262 ה. "דרכי אגדה" 265 ו. מה איננו מדרש? 266

ז. המדרש ותפיסת הלשון 269 ח. מדרש ונבואה 274 ט. המדרש והציווי הדתי 276 י. מדרש – "המדיום הוא המסר" 278 יא. לשון עברית ולשון נוצרית 284 יב. שלילת הדיסציפלינות 285

290 פרק תשיעי: מעשה ארבעה שנכנסו לפרדס וראשיתה של תורת הסוד

א. לתולדות המחקר 290 ב. ניתוח המקורות והגדרת הבעיה 298 ג. ר' עקיבא, אוריגנס ושיר השירים 304 ד. סיכום – דרכי הפרשנות 312

319 פרק עשירי: בעיית הגנוסיס ויחסה לתולדות המיסטיקה היהודית

א. הגנוסיס ואגדת "הדת השלישית" 319 ב. ביקורת ותפיסות חדשות 326 ג. גנוסיס, המנדעים והמאניכיאה 330 ד. האם יש מאפיינים משותפים לתפיסות ה"גנוסטיות"? 338 ה. גנוסיס ויהדות 342 ו. הדמיורגוס הרשע 348 ז. ילדבאות ובעיית היחס בין אלהי ישראל לשטן ה"גנוסטי" 350

362 פרק אחד עשר: השכינה ותורת האלהות בספרות חז"ל

א. סמל ומיתוס 362 ב. שתי לשונות 364 ג. השכינה כתחליף למקדש 370 ד. ישראל והשכינה, גלות השכינה 373 ה. השכינה בכתביהם של יורדי המרכבה 377 ו. הסתלקות השכינה בספר חנוך השלישי 378

389 קיצורים ביבליוגרפיים כלליים

כרך שני

401 פרק שנים עשר: "מעשה בראשית" בספרות חז"ל – חגיגה פרק שני

432 פרק שלושה עשר: המשיחיות בעולמם של חז"ל – פרק חלק במסכת סנהדרין

474 פרק ארבעה עשר: מאגיה ודמונולוגיה בספרות התלמודית והמדרשית

פרק חמישה עשר: הדמויות השטניות בספרות חז"ל: סמאל, קטב מירי, ארמילוס, אשמדאי, לילית, אגרת בת מחלת, נעמה

506 ארמילוס, אשמדאי, לילית, אגרת בת מחלת, נעמה

ספרות הסוד בתקופה התלמודית: מעשה בראשית ומעשה מרכבה

545 פרק שישה עשר: ספר יצירה בתולדות המחשבה היהודית

580	פרק שבעה עשר: תורת הבריאה והספירות בספר יצירה
609	פרק שמונה עשר: הקוסמולוגיה ותורת האותיות בספר יצירה
	פרק תשעה עשר: מטטרון, שר הפנים, יוצר בראשית, שר העולם, נער, חנוך
641	בן ירד
678	פרק עשרים: יורדי המרכבה וראשיתה של המיסטיקה היהודית
716	פרק עשרים ואחד: מאפיינים כיתתיים במיסטיקה העברית הקדומה
744	פרק עשרים ושניים: עשרת הרוגי מלכות – מרטירולוגיה ומיסטיקה
777	פרק עשרים ושלושה: הפלרומה האלהית
809	קיצורים ביבליוגרפיים כלליים

כרך שלישי

821	פרק עשרים וארבעה: פיסגתה של המערכת האלהית
854	פרק עשרים וחמישה: כוחות מלאכיים וכוחות אלהיים
887	פרק עשרים ושישה: החיבור הראשון בתורת האלהות – שיעור קומה
917	פרק עשרים ושבעה: פתח ההיכל השישי – סכנותיה של הירידה למרכבה
945	פרק עשרים ושמונה: שירת ההיכלות, הקדושה והתפילה
998	פרק עשרים ותשעה: אפוקליפסה ומשיחיות – ספר זרובבל
1028	פרק שלושים: "אותיות דר' עקיבא" והתפיסה החדשה של הלשון
1060	פרק שלושים ואחד: אנגלולוגיה, קוסמולוגיה ומאגיה – ספר הרזים
1093	פרק שלושים ושניים: המאגיה בספרות ההיכלות והמרכבה
	פרק שלושים ושלושה: סוד מעשה בראשית בשלהי העת העתיקה – סדר
1123	רבה דבראשית
1148	פרק שלושים וארבעה: תורות קוסמוגוניות במדרש המאוחר
1184	אחרית דבר: בפתח ימי הביניים
1191	קיצורים ביבליוגרפיים כלליים
1195	מפתחות

א. שמות 1195 ב. חיבורים 1211 ג. מקומות 1217